

7. Бурлачук Л.Ф., Королев Д.К. Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности// Вопросы психологи. – №1. –2000.–С.126-134.
8. Голіна В.В. Кримінологічна характеристика і попередження злочинності неповнолітніх // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. – Х.: Право, 2004. – Вип. 8. – С.71-74.
9. Капшук О.Г. Психологічне здоров'я як базис соціально-психологічної адаптації до змінних соціальних умов// Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу-2004». – Д.: Вид-во «Наука та освіта», 2004. – Т. 52. Психологія. – С.11-15.
10. Крейдун, Н.П., Психологические механизмы деформированного развития личности подростков и направление ее коррекции [Текст] / Н.П. Крейдун, Е.В. Заика. // Вісн. Харк. ун-ту. Психологія. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1996.– Вип.6. С. 23-25.
11. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості – К.: Тов."КММ", 2006. – 254 с.
12. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: Навч. посібник / Київський національний університет ім.Т. Г. Шевченко. – К.: ВПЦ «Київ. університет», 2002. – 308 с.
13. Шакур В.І. Злочинність неповнолітніх – нові виклики для України // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х.: Право, 2004. – Вип. 8. – С. 8-14.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2010 р.

О. П. Шестопалова
канд. психол. наук, доцент,
Криворізький ДПУ

АРТ-ТЕРАПІЯ ТА ЕКСПРЕСИВНІ ПСИХОТЕХНІКИ В РОБОТІ ЦЕНТРУ ДИТЯЧОЇ ТВОРЧОСТІ ТА ШКІЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті висвітлена концепція використання експресивних методів самовираження і арт-терапії в інноваційній учбовій установі I – III ступеня, в складі якої функціонує центр дитячої творчості.

Ключові слова: психологічне здоров'я, завдання здоров'я збереження, арт-терапія в освіті.

В статье освещена концепция использования экспрессивных методов самовыражения и арт-терапии в инновационном учебном учреждении I – III степени, в составе которого функционирует центр детского творчества.

Ключевые слова: психологическое здоровье, здоровьезбережение, арт-терапия в образовании.

In the article lighted up conception of the use of expressive methods of self-expression and art-therapy in educational establishment which included the center of child's creation.

Keywords: psychological health, art-therapy in education.

Актуальність провідної наукової ідеї. Відповідно до проекту «Концепції розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 року», у навчальних закладах різного рівня акредитації

планується створення психологічних служб, які мають забезпечити умови індивідуального розвитку учнів та студентів, сприяти збереженню їхнього здоров'я, формувати у молоді готовність до самостійного життя після завершення навчання.

На сучасному етапі розвитку особистісно – орієнтованих педагогічних технологій виникає потреба в інноваційних підходах до вирішення завдання профілактики порушень фізичного та психологічного здоров'я школярів. Ми керуємося визначенням здоров'я як багатогранного поняття, що включає соматичний, фізичний, психічний і духовно-етичний (психологічний) аспекти. Як головне завдання діяльності шкільної психологічної служби та педагогічного колективу ми розглядаємо своєчасну діагностику психологічних утруднень дитини; позитивний характер коректувальних цілей: не усунення відхилень, а створення умов для само актуалізації особистості.

Історично склалося так, що концепція психологічної служби, приділяючи серйозну увагу роботі психологів у дошкільних установах, загальноосвітніх школах і інтернатах, не містить моделей, розрахованих на особливості і можливості сфери додаткової освіти дітей. На сьогоднішній день додаткова освіта є невід'ємною частиною загальної середньої освіти, але її функціональне значення і специфіка ще тільки починають усвідомлюватися.

До механізмів реалізації завдань здоров'я збереження в сфері додаткової освіти ми відносимо:

- організацію діалогічної взаємодії педагога з дитиною;
- створення ситуацій вибору в освітньому процесі;
- надання всім дітям права на творчість;
- стимулювання самопізнання.

Наше розуміння теоретичної моделі школи сприяння здоров'я ґрунтується на психологічній антропології, що затверджує цінність сучасної освіти психолога – педагогічний підхід до виявлення умов нормального розвитку дитини. Психологія здоров'я як загальна методологічна концепція на основі загальних уявлень про співвідношення нормального й аномального у розвитку дитини задає специфічну предметність педагогічної і психологічної практики, містить психогігієнічні та реабілітаційні психолого-педагогічні програми, елементи психотерапевтичних технік.

Виявлення механізмів і закономірностей забезпечення психологічного здоров'я дітей дозволяє привести у відповідність уявлення про професіоналізм психолога системи освіти: коректно визначити сферу професійної компетенції і функціональні обов'язки, розробити організаційно-методичні засоби його професійної діяльності.

Поява терміну «психологічне здоров'я» пов'язано з розвитком гуманітарної методології пізнання людини. Так, за І. В. Дубровіною,

сутність категорії «психічне здоров'я», по суті має відношення до окремих психічних процесів і механізмів; «психологічне здоров'я» характеризує особистість у цілому, знаходиться в безпосередньому зв'язку з проявами людського духу і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я [1].

Психологічна служба стала невід'ємною частиною сучасної загальної освіти в Україні. Разом з тим, бурхливий розвиток інновацій в середній освіті, гостро ставить питання про створення нових моделей управління інноваційними процесами. Це, перш за все, викликано необхідністю підтримки інноваційного учбово – виховного процесу і загальну координацію всіх фахівців середньої освіти. Виходячи з цього головне завдання полягає в апробації інноваційної системи виховання фізично та психологічно здорового школяра в освітньому закладі на основі професійної кооперації педагогів школи, фахівців шкільної психологічної служби та керівників Центру дитячої творчості.

Питання про додаткову освіту – це питання про додаткові освітні ресурси, що забезпечують повноцінний розвиток базових здібностей учнівської молоді. Актуальність цього питання зростає в зв'язку з посиленням стихійного руйнівного впливу з боку ЗМІ, Інтернет – видань, що тиражують зразки «масової культури». На відміну від загальної, додаткова освіта є добровільною, зосереджується на особистісних феноменах розвитку: суб'єктивності і значеннєвої сфери дитини. Дуже важливе значення має той факт, що пріоритетним напрямком реформування роботи ПНВЗ є створення в кожному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психологічно здорової особистості, а також забезпечення її естетичного розвитку, оволодіння цінностями й знаннями в галузі мистецтв. Установи додаткової освіти – це місця зустрічі різних поколінь, де старші передають у дарунок молодшим те, чим культурно і духовно багаті самі. І тут перед психологами відкривається широке поле для визначення і реалізації власних професійних задач. Загальною метою нашої експериментальної роботи стає застосування методів художньо-естетичного розвитку, експресивних психотехнік та елементів арт – терапії в аспекті профілактики та корекції відхилень у психологічному здоров'ї дітей в Центрі дитячої творчості та різних формах позакласної діяльності школи.

Концептуальною основою експериментальної діяльності стали принципи художньої педагогіки, масової естетичної освіти та принципи застосування арт – терапії в освіті.

Перший принцип масової естетичної освіти – вільний вибір дитиною будь-якої вікової групи улюбленого виду діяльності при обов'язковому орієнтуючому впливі педагога із врахуванням ним подальшої варіативності такого вибору. Сьогодні шоу-бізнес, чисельні телевізійні проекти набирають мільйони новобранців, які пов'язують свій життєвий

успіх з нав'язаним засобами масової інформації ідеалом миттєвого успіху та слави. Художник – професіонал може сказати своє слово на противагу цьому, як хранитель безцінних емоційно – творчих традицій і знавець людської психології. Іншими словами, педагог – не тільки стратег, але і тактик художньої педагогіки, а в тактиці – він має право використання таких видів творчості, що на перший погляд не відносяться до безпосередньої дидактичної мети та не передбачені учбовою програмою.

Інший принцип художньої педагогіки, що виразно простежується у всіх типах естетичної освіти – розвиток художньо – творчих здібностей учнів при синкретичній взаємодії вербального, емоційного і образно – символічного рівнів їх розвитку.

В шкільній психологічній службі все більш активно застосовується психотерапія мистецтвом. Згідно міжнародної класифікації, психотерапія мистецтвом представлена чотирма напрямками: арт-терапією (психотерапією за допомогою образотворчої творчості), драматерапією (психотерапією за допомогою сценічної гри), танцювально – руховою терапією (психотерапією за допомогою руху і танцю) і музичною терапією (психотерапією за допомогою звуків і музики) [6].

Вітчизняний досвід застосування художньо – естетичної діяльності з елементами арт – терапії в школах відображений в роботах М. Ю. Алексєєвої [1], Л. А. Аметової [2], А. В. Гришиної [3], А. І. Копитіна [7], О. Р. Кузьминої [8], Л. Д. Лебедевої [9],], І. Г. Малкиної – Пих [10] та інших.

Так, М. Ю. Алексєєвою підготовлений посібник, в якому описується оригінальна методика з елементами арт-терапії [1]. Іншим прикладом спроб вітчизняних психологів та педагогів використовувати елементи арт-терапії в освітньому процесі є роботи Аметової Л. А. [2]. Авторка пропонує розробку програми формування культури молодших школярів «Сам собі арт-терапевт», розглядаючи її як інноваційний педагогічний прийом, направлений на розвиток інтелектуального і творчого потенціалу. При знайомстві з програмою Л. А. Аметової можна відмітити, що програма має переважно культурологічну спрямованість, оскільки в ході занять і тренінгів педагог знайомить учнів з витворами образотворчого мистецтва, музики, поезії і вивчає при цьому їх реакції на ці твори. Присутній в ході занять елемент творчого саморозкриття через різні види діяльності, наприклад, складання букетів на певні теми, тематичне малювання і поетична творчість, музично – пластичні імпровізації. За своєю методологією програма нагадує концепцію творчого самовираження М. Є. Бурно. Серед вітчизняних авторів, за думкою А. І. Копитіна, найбільшу схожість з арт-терапією має пропонує А. В. Гришиною програма розвитку творчої індивідуальності підлітків засобами арт – терапії в установах додаткової освіти [7]. Вона насичена характерними для арт-терапії елементами. Такими, зокрема, є:

1) рефлексія занять, що припускає стимулювання підлітків до аналізу

продуктів своєї творчої діяльності з погляду віддзеркалення в них їх особистісних переживань та смислів;

2) високий ступінь спонтанності творчих актів з вільним вибором підлітками як змісту, так і засобів образотворчої діяльності, а також свідомо відмова педагога від оцінки художньо – естетичних переваг продуктів творчої діяльності підлітків;

3) увага педагога до комунікативних умов діяльності групи, які включають високий ступінь взаємної толерантності учасників занять, емоційну гнучкість самого педагога, ухвалення ним творчої індивідуальності підлітків і не нав'язування ним своєї думки.

Для терапії мистецтвом важливі сам процес і ті особливості, що кінцевий продукт творчості допомагає знайти в психічному житті творця. Керівник заохочує членів групи виражати внутрішні переживання спонтанно і не турбуватися про художні переваги власних творчих продуктів.

На даний час відчувається гостра необхідність в створенні нової коректувально – освітньої парадигми, суть якої полягає в конструюванні коректувальних програм і технологій на комплексній основі. У програми навчання в центрі дитячої творчості була впроваджена коректувально – розвиваюча модель навчання, істотне місце в якій відводилося формуванню знаково – символічній діяльності: ролевій грі, драматизації, конструюванню, малюванню. Основні умови проведення коректувально – розвиваючої роботи наступні:

– застосування на одному занятті (в рамках одного змісту) різних знакових алфавітів з метою формування здатності переводити цей зміст з однієї знакової системи в іншу;

– співпрацю дорослого і дитини, розвиток різних форм спільності (кооперації) в продуктивній діяльності та ігрового партнерства;

– відсутність критичного аналізу дитячої продукції і домінування в навчанні вимог до операційно-технічної сторони виконання;

Концептуальні основи експериментальної діяльності передбачають такі завдання:

- проведення постійно діючого семінару на базі шкільного центру здоров'я, що здійснює методологічне та методичне керівництво, надає необхідну підтримку педагогам та керівникам центру дитячої творчості у здійсненні експерименту;

- залучення батьківської громадськості до експериментальної роботи шляхом підвищення їх психологічної культури та грамотності;

- моніторинг психофізіологічних, емоційно – вольових, інтелектуальних та соціально-психологічних особливостей учнів з метою визначення оптимальних умов розвитку особистості у навчально-виховному процесі та в аспекті коректувально – розвивальної роботи шкільної психологічної служби;

• апробація системи художньо – естетичного виховання, що включає:

1) залучення дітей різного віку в різні форми художньо – естетичної діяльності, починаючи з «Школи радості» для дошкільнят до гуртків ЦДТ та волонтерського руху, агібригад для старшокласників;

2) апробація на заняттях гуртків експресивної методик самовираження, в тому числі елементів арт – терапії на засадах принципів художньої педагогіки:

3) апробація танцювально-рухових методів самовираження та гармонізації образу себе на заняттях хореографічної студії та заняттях з хореографії;

4) вивчення вікової специфіки впливу експресивних методів в умовах тренінгових груп на самосприйняття, емоційне благополуччя підлітків, психологічний клімат в класних колективах.

У процесі дослідження використовувались такі *методи*: вивчення й аналіз науково – психологічної та психотерапевтичної літератури, виявлення теоретичних здобутків вітчизняних і зарубіжних науковців із проблем арт – терапії; систематизація й узагальнення емпіричних даних, отриманих у процесі формувального експерименту з передбачуваною результативністю методик, що входять в моніторинг психологічного здоров'я школярів, науковий аналіз отриманого в процесі занять емпіричного матеріалу.

Згідно вищевикладеним концептуальним основам експериментальної діяльності основними *критеріями ефективності* ми вважаємо позитивну динаміку змін в стані емоційного благополуччя школярів. Для проведення моніторингової роботи ми пропонуємо роботу з паспортами здоров'я, що укладаються на кожну дитину. Певні складові психологічного здоров'я пов'язані між собою і утворюють певну ієрархічну систему: психоемоційна сфера особистості, соціально – психологічна адаптація особистості, здатність особистості до саморозвитку. Крім того, кожна з складових включає психологічні механізми взаємного впливу процесу.

Основними умовами реалізації експериментального завдання ми вважаємо організацію взаємодії дітей і дорослих відповідно до принципів гуманістичної психології – безоціночність, в схваленні інших, безпека, підтримка. Іншою важливою умовою розвитку дітей є зміст занять з дітьми.

Методичною основою групових занять була форма інтерактивної тематичної групи за А.І. Копитіним. Подібний підхід містить:

– високу гнучкість цього виду роботи і можливість залучення до неї дітей і підлітків різного віку і з різними інтересами і формами психологічних порушень, зокрема, тих дітей і підлітків, які не мають навіть початкової художньої підготовки;

– можливість проведення даного виду групової арт-терапії у формі

курсів невеликої і середньої тривалості, що дозволяють залучати до неї більше дітей і підлітків із різними потребами.

Результати моніторингу показують, що в результаті занять з елементами арт – терапії посилились тенденції дітей до самопізнання через груповий зворотній зв'язок.

Рефлексія та зворотній зв'язок між членами гуртка відбуваються через малюнки та вправи в групі: «Я сприймають мене коли я...», « Я повинен – я хочу» та інші. Як приклад наводимо об'ємне зображення, що виконане хлопцем 11 років, який назвав це «Коли я з другом, то я сильний і непереможний».

Одним із зовнішніх критеріїв роботи із підлітками при використанні методів арт – терапії був аналіз динаміки змін емоційних чинників за допомогою модифікованої форми В опитувальника FPI .

Аналіз усередненого профілю експериментальної групи старших підлітків до і після психокорекційної програми ілюструє статистично значущі зміни внутрішньо психологічних тенденцій вибірки (на рівні довіри 0,05):

- послаблення тенденцій схильності до імпульсивної поведінки, спонтанної агресивності та психопатизації (2 шкала з 6,76 до 3,34 стевів), зниження песимістичного погляду на себе та відносини з іншими (3 шкала, 6,78 до 4,21 стевів);

- зниження агресивного відношення до соціального оточення і вираженого прагнення до домінування (7 шкала, з 6,17 до 3,8 стевів), зниження невротизації (1 шкала, з 6,91 до 4,31);

- статистичне значуще посилення тенденцій стійкості до стресу, впевненості у собі, оптимістичності, активності.

До зміни особистісних якостей, що є статистично не значущими, можна віднести тенденцію до зниження мускулінного типу реагування як дівчат, так і хлопців.

В груповій динаміці посилились тенденції до самопізнання через груповий зворотній зв'язок. Після тривалої роботи від виконання вправ на власні відчуття та переживання група перейшла до створення загального групового образу – так званої «групової фрески». Ця вправа повторювалась протягом кількох занять за запитом членів групи. Аналіз цих групових робіт дав нам такі конструктивні теми групових малюнків:

- «Чи можна виявляти агресію та роздратування і нікого при цьому не образити»;

- «Тема довіри та симпатії: чим можна ділитись, про що хочеться мовчати, чи вміємо ми «читати думки » інших»;

- «Рефлексія та зворотній зв'язок через малюнки та вправи в групі: як сприймають мене коли я..., що для мене неприйнятне, я повинен-я хочу».

В цілому треба наголосити, що саме використання комбінації

індивідуально-орієнтованих і групових прийомів арт-терапевтичних занять спричинило зміни образу себе у підлітків.

Література

1. Алексеева М. Ю. Практическое применение элементов арт-терапии в работе учителя / Алексеева М. Ю.: [учебно-метод. пособие для учителя иностр. языка]. – М. : АПК и ПРО, 2003. – 88 с.
2. Аметова Л. А. Формирование арттерапевтической культуры младших школьников. «Сам себе арттерапевт» / Л. А. Аметова – М.: Московск. госуд. открытый педагог. ун-т, 2003. – 36 с.
3. Гришина А. В. Развитие творческой индивидуальности подростков средствами арт-терапии в учреждениях дополнительного образования / А. В. Гришина: [автореф. на соиск. ученой степ. канд. пед. наук]. – Волгоград: Волгоградский госуд. педагог. ун-т, 2004. – 31с. – С.18 – 24.
4. Державна національна програма “Освіта” (“Україна 21 століття”) – К. : Райдуга, 1994. – 61с.
5. Дубровина И. В. Практическая психология образования/ Ирина Владимировна Дубровина.– СПб. : Питер, 2009. – 4-е изд. – 592с.
6. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Карвасарский Б. Д. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 752с. – С. 451.
7. Копытин А. И. Арт-терапия в общеобразовательной школе: [методическое пособие] / А. И. Копытин – СПб. : Академия Постдипломного пед. образования, 2005. – С.28 – 35.
8. Кузьмина Е. Р. Нарисуй мне о себе: практическая психология для взрослых и детей./ Е. Р. Кузьмина – М. : Когелет, 2001. – 48 с.
9. Лебедева Л. Д. Практика арттерапии: подходы, диагностика, системы занятий. / Л. Д. Лебедева – СПб. : Питер, 2003. – 220с.
10. Малкина-Пых И. Г. Танцевально-двигательная терапия / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2005. – С.510 – 579.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2010 р.

Ю. А. Волкова

аспірантка,

НПУ ім. М.П. Драгоманова,

м. Київ

РОЛЬ ИДЕНТИФІКАЦІЇ В ПРОЦЕСІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається поняття саморозвитку; визначається роль механізму ідентифікації в процесі саморозвитку особистості; досліджуються впливи особливостей ідентифікації сучасних студентів на їх прагнення до саморозвитку.

Ключові слова: самосвідомість, саморозвиток, самопізнання, ідентифікація.

В статье рассматривается понятие саморазвитие; определяется роль механизма идентификации в процессе саморазвития личности; исследуются влияния особенностей идентификации современных студентов на их стремление к саморазвитию.

Ключевые слова: самосознание, самопознание, саморазвитие, идентификация.

The article discusses the concept of self-development: defined a mechanism of